

FRI-2G.309-1-LL-02

THE CONCEPT OF WORLDVIEW AS A SIGNIFICANT CONSTRUCT FOR DISCOVERING THE VALUE ORIENTATION OF A TEXT²

Senior lecturer Elitsa Georgieva, PhD

Department of Foreign Languages,
Univesity of Ruse "Angel Kanchev"
Tel.: + 359 888 230
E-mail: edgeorgieva@uni-ruse.bg

Abstract: *The paper summarises contemporary research and understanding on the conceptualisation of the notion of worldview. It also delves in major linguistic theories involved in studying worldview such as Systemic Functional Linguistics and the specific means of its realisation on discourse level. In relation to this, the relationship between the concepts of worldview, ideology and values is explored.*

Keywords: *worldview, values, ideology, Systemic Functional Linguistics.*

ВЪВЕДЕНИЕ

В лингвокултурологичните изследвания понастоящем преобладава анализът на езика на ниво лексикална система, но ако взаимоотношението между *език, култура, ценности, общество и индивид*, което тя изучава, се разглежда като ресурс в един творчески процес, то е редно да се приеме, че той се актуализира предимно в дискурса. Въпреки всичко това, лингвокултурологията на текста е все още в процес на разработване и представлява твърде проблемна област, като към момента изследователската работа по темата не е нито концептуално, нито методологически единна (вж. Георгиева, 2022). Един алтернативен и по-цялостен подход в лингвокултурологията на текста е изследването на понятието *светоглед/картина на света/езикова картина на света (worldview)*, като чрез анализ на конкретните езикови единици, които го изграждат, може да се достигне до по-обективна ескпликация на ценностните послания, изразени в даден текст.

Целта на настоящия доклад е да се спре по-подробно върху развитието на разбирането за *светоглед*, както и да очертае лингвистични теории и инструменти които позволяват емпиричното идентифициране на езиковите елементи на картината на света, както и тяхната значимост за разкриването на ценностната ориентация на даден културно значим текст.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1.1. Развитие на разбирането за светоглед/картина на света като понятие в лингвистиката.

Вилхелм фон Хумболт е смятан за първия, който обръща внимание на понятието *светоглед*, и неговите идеи оказват влияние върху последващата му концептуализация. В изследването си „Хумболт, светоглед и език“ Джеймс Ъндърхил посочва, че термините, които трябва да се обсъдят във връзка с по-общото понятие *светоглед* са два: *Weltanschauung* и *Weltansicht* (Underhill, 2009)³. Изследователят подчертава факта, че именно вторият термин *Weltansicht* е този, използван от Хумболт. Той разглежда подробно значенията, които се влагат в двете понятия (основно чрез трудовете на Трабант и Туар) и въз основа на заключенията му могат да се направят няколко обобщения (Underhill, 2009):

² Докладът е представен на конференция на Русенския университет на 27 октомври 2023 г. в секция „Езикознание и литературознание“ с оригинално заглавие на български език: ПОНЯТИЕТО СВЕТОГЛЕД КАТО ЗНАЧИМ КОНСТРУКТ ЗА РАЗКРИВАНЕТО НА ЦЕННОСТНА ОРИЕНТАЦИЯ НА ТЕКСТА.

³ И двете понятия имат еднакво речниково значение – мироглед, светоглед, но като термини, значенията не са идентични [източник DBW (DBW, 1984)].

1. Разликата в понятията *Weltanschauung* и *Weltansicht* донякъде съответства на разликата между *Langue* и *Parole* (Език и Реч), която прави Сосюр. *Weltansicht* се отнася до способността, която предоставя езиковата система (*Langue*) да се формулират понятията, с които мислим и които са ни необходими, за да общуваме; това е „ начинът, по който езиковата система оформя перспективата и представата, която имаме за света [...] отваря пред нас мрежа от понятия, чрез които можем да разберем и интерпретираме света “ (Underhill, 2009: 17- 19). Понятието *Weltansicht* не е свързано с тълкуване на света: то позволява на човека да формира концепция за света, като му предоставя предварително наличните езикови ресурси за разбирането на действителността. Дж. Ъндърхил споменава и за проектната идея на Хумболт по отношение на *Weltansicht* за изследване на различните начини, по които езиците асимилират света и организират понятийните си системи и следователно за превръщане на картината на света в основно концептуално средство за разбиране и класифициране на езиците, проект, който така и не е осъществен от него.

2. Понятието *Weltanschauung* има много по-голям обхват на значението и е използвано за означаване на идеология или система от вярвания на немски, френски и английски. То се свързва с възможността, която ни предоставя езикът, да формулираме системи от вярвания и нагласи по отношение на заобикалящия ни свят. *Weltanschauung* предоставя възможността за изразяване на индивидуалната перспектива и тълкуване по отношение на света и мястото на индивида в него.

Това означава, че разграничението между *Weltanschauung* и *Weltansicht* позволява радикално да се преоцени понятието за *светоглед/картина на света*, като се направи разлика между езиково организиращите концептуални рамки, които са необходими на носителя на езика, за да разбере и осмисли заобикалящия го свят от една страна и споделеното разбиране за света, както и споделените идеи и обичаи и вярвания на дадена група, които се генерират в резултат на индивидуалния принос на всеки от групата, от друга. Именно тази споделена концепция според Ъндърхил позволява да се твърди, че една група хора разбира света по коренно различен начин от друга група, въпреки че и двете могат да принадлежат към една и съща езикова общност (Underhill, 2009: 121).

Двойствената природа на понятието картина на света води до различни подходи при реконструирането и изследването му. Основен въпрос е кои са източниците на данни и информация за картината на света, а отговорът зависи от това дали в понятието се влага разбирането, че картината на света се отнася до явления, чийто характер не е езиков, а по-скоро когнитивен и принадлежащ на екстралингвистичната среда, или картината на света е езиков феномен и следователно по-точно може да се говори за езикова картина на света. Ако езикът се смята за показател за светогледа на общността, това би трябвало да означава, че той (светогледът) се концептуализира като по-широко понятие и по същество като нелингвистичен конструктор, до който се осигурява достъп чрез езика.

От друга страна обаче съществува мнението, че всеки език е интерпретация на действителността, а не отражение на света в смисъла на пряко съответствие. Езикът консолидира когнитивния опит на общността, в която се реализира, което означава и отчитане на различните индивиди, групи и поколения в общността, всяка от които може да подходи към един и същ фрагмент от реалността от различна гледна точка, следвайки собствените си чувства и потребности. В резултат на това езиковият светоглед, който се формира, е сложен, многопластов, хетерогенен и динамичен: той произтича от непрекъснато възникващи когнитивни актове, чиито ефекти се натрупват, съжителстват, променят се, заместват или се наслагват един върху друг (Glaz, 2021).

В тази връзка аз приемам, че светогледът е преди всичко езиков феномен, който действа както на общностно, колективно ниво, така и на лично и идеолектно ниво и е акт на концептуализиране на заобикалящия ни свят, както и начин за изразяване на разбиранията ни за него. Доказателство за това е самият факт, че съществуват различни гледни точки към очевидно еднакви ситуации, които, кодирани лингвистично, водят до разделение в света по

различни признаци и демаркационни линии като например политическа или религиозна принадлежност.

Изложеното по-горе показва, че светогледът е силно структуриран, което би трябвало да позволи емпиричното идентифициране на неговите елементи. От лингвистична гледна точка, методологически идентифицирането на елементите на картината на света би трябвало да се осъществява на базата на езиковите данни, закодирани в текста, както и на позицията, която авторът/разказвачът заема по отношение на съдържанието на историята.

1.2. Взаимоотношението светоглед - идеология

В съвременната лингвистика освен *светоглед*, друго ключово понятие, което позволява да се експлицират взаимоотношенията между ценности, мислене и култура е *идеология*. Изясняването му, обаче е доста спорно в научната литература от терминологична гледна точка [вж. Дейвид Хокс по въпроса (Hawks, 1996)]. От една страна, на идеологията се гледа като на понятие, свързано с поддържането на неправилно или погрешно схващане, на „погрешно съзнание“, обикновено в рамките на марксизма. В този смисъл под идеология се разбират „популярни, но погрешни вярвания, насадени от управляващата класа, за да легитимират статуквото и да се прикрият реалните социално-икономически условия на работниците“ (Van Dijk, 2005).

От друга страна, в литературата битува и едно по-неутрално тълкуване, което го свързва със системата от норми, убеждения, категории, ценности, чрез които човекът или обществото разбират света [Вж. (Fowler, 1986), (Van Dijk, 2005), (Herman & Vervaeck, 2001)]. Това обвързва схващането за същността на идеологията с начините, чрез които се изразяваме и мислим, и следователно, взаимодействаме с обществото, т.е. тя предоставя основни модели на конструиране на значения, на рамки на интерпретация, определен светоглед; тя също е и форма на „мислене по навик“. По думите на Пол Симпсън „една идеология произтича и от приеманите за даденост предположения, вярвания и ценностни системи, които се споделят колективно от социалните групи“ (Simpson, 1993: 5). В този по-тесен смисъл понятията за идеология и картина на света (Weltanschauung) се припокриват значително, а като общ деноминатор се открояват концепциите „норми“, „убеждения“, „ценности“, „ценностни системи“.

Това позволява използването на термина идеология в по-тясното му значение, като съдържанието му се припокрива с понятието „ценностна система“. Ван Дайк отбелязва, че „като системи от идеи на дадена социална група или движение, идеологиите не само имат значение за осмислянето на реалността от гледна точка на дадена група, но и служат за основа за социалните практики на членовете ѝ“ (Van Dijk, 2005: 8). А една от най-важните социални практики, повлияни от идеологиите, е употребата на езика и дискурса, които от своя страна оказват влияние върху това как дадена идеология се възприема, заучава и/или променя. В този смисъл може да се заключи, че изразената в даден текст *картина на света* (съотнесена към по-тясното ниво на културната група) отразява или служи за разкриване и/или поддържане на определена *идеология* (съотнесена към по-широкото ниво на социалната група) със специален фокус върху ценностния ѝ аспект.

1.3. Системно-функционална лингвистика като инструмент за разкриване на идеологията в текста.

Понастоящем идеологиите (както в по-тесния, така и в по-широкия смисъл на думата) са значим обект на изследване и в постмодернистичната наратология, в стилистиката, в критическата лингвистика, в рамките на критическия анализ на дискурса. Въпреки хетерогенността на изследваните текстове (от художествени текстове, през статии във вестници и списания, че дори и текстове на надгробни паметници) мотивиращият принцип зад тези проучвания е разкриването на ценностните системи и традиционни възгледи, отразени в тях.

В повечето изследвания, които целят подобно разкриване на идеологията, изразена в езика, се използва разнообразен лингвистичен инструментариум, но много често се прилага системно-функционалната лингвистика (СФЛ) на Майкъл Халидей (Halliday, 1985). Повлияна от трудовете на Уорф, Малиновски, Йелмслев и Фърт системно-функционална лингвистика най-общо представлява теория за езика, основана на комуникативната цел и избора по отношение на езикови средства, който се предоставя от езиковата система. По приложението на СФЛ към художествената литература повлиява развитието по-конкретно, както на стилистиката, така и на критическата лингвистика.

В рамките на СФЛ се приема, че езикът винаги има активна роля в конструирането на реалността, и следователно е винаги идеологически зареден. Като интегрирана форма на социално поведение, езикът ще бъде неизбежно и неразривно свързан със социално-политическия контекст, в който функционира. Така идеологията присъства активно във всеки текст, тъй като езиците не отразяват реалността неутрално; по-скоро те обхващат представите на дадена култура за това как е устроен светът. По думите на Пол Симпсън, „тъй като езикът действа в рамките на социалното измерение, той по необходимост трябва не само да отразява, но и според някои учени, да изгражда идеология“ (Simpson, 1993: 5). В тази връзка Стъбс отбелязва: „Не може да се каже, че първо съществува обществото, а след това то се отразява пасивно от езика. Самият език е социална практика и езикът активно възпроизвежда и трансформира обществото. [...] И може би в някои относително скромни сфери на дейност езикът може да бъде активно променян от хората в резултат на човешката дейност. А тези промени преструктурират социалните отношения“ (Stubbs, 1996: 90).

Следователно от съществена важност е въпросът как се проектират извънезиковите социални системи в и чрез езика. Според Фаулър последователният стилистичен избор, който правят говорещите или пишещите, се свързва с конкретни начини за отразяване на натрупания опит, т.е. с различни възгледи за света и с различна идеология (Fowler, 1986). Така например според Р. Хасан на лексикограматическото ниво на анализ на езика значимите лексеми действат като магнит за специфични колокации, като позволяват да се направят предположения за свързаността на думите в дискурса (Hasan, 2009). В този смисъл идеологията е прозодично изразена в текста, т.е. тя е разпределена в лексикални и граматически единици, както и в различните езикови метафункции. Следователно, съгласявайки се с мнението на Фаулър, може да се твърди, че „значението на езиковите структури в литературата е функция на връзката между текстовата структура и социалните, институционални и идеологически условия на нейното производство и приемане“ (Fowler, 1986:80).

Самият Фаулър въвежда понятието идеологично поле на текста, а изразената гледна точка в рамките на това поле той свързва с определени езикови структури. Според него директното изразяване на преценки или убеждения може да се случи както експлицитно, с помощта на множество модални структури, т.е. това е прерогатив на подсистемата модалност, така и неявно. Именно имплицитният начин е по-интересният при кодиране на съобщения на полето на идеологията. Той е свързан с начините на мислене и мислеизлагане на говорещия/пишещия и показатели за това могат да бъдат транзитивността (която е прерогатив на идеационната функция на езика), лексикалните класификации, референциите, средствата за изразяване на деиксис.

Казаното дотук очертава сходството в научното опознаване и изследване на оценъчната функция езикова функция и идеологическата насоченост на текста, а в тази връзка и изследването на светогледа. Както отбелязва Сюзън Хънстън (Hunston, 2011), не е лесно да се анализират езиковите изрази за изразяване на оценка, защото няма строго определен набор от езикови форми, граматически или лексикални, които обхващат или изчерпват еднозначно явленията. В повечето случаи прилагателните имена и наречията изразяват оценъчно значение и някои случаи на тяхната употреба са свързани с такова значение, но това не означава, че всяко прилагателно или наречие изразяват оценка или че всички актове на оценки могат да бъдат идентифицирани по този начин. Всъщност, както отбелязва тя,

„оценката често се изразява кумулативно и имплицитно” (ibid: 3). Според нея, оценката конструира идеология, която се споделя от писателя и читателя (или говорещия и слушателя). Това означава, че актът на оценяване има две страни – той е личен и субективен, но също така се извършва в социална и идеологическа рамка: „Двата взаимодействащи елемента в акта на оценка са разположени в рамките на ценностна система (дори когато се изразява несъгласие или неодобрение)” (Hunston, 2011: 13).

Най-очевидният извод е, че връзката между оценка и идеология е многостранна:

1. От една страна, идеологията може да е имплицитно изразена, и все пак да бъде разпозната в текста, защото писателят и читателят споделят общ набор от знания и предположения за света.

2. От друга страна, идеологическата позиция, която се крие зад един текст, може да бъде изведена от анализатора чрез изследване на оценката в него.

3. Не на последно място, оценките, които изразяват говорещите/пишещите в речта, са продиктувани често от идеологическите позиции, които споделят или предполагат, че се споделят от техните адресати.

От друга страна, не може да се твърди, че която и да е езикова единица е идеологически натоварена сама по себе си, както и че присъствието на една или друга езикова форма в даден текст е индикатор на изразена идеология. Пол Симпсън обръща внимание на факта, че директното обвързване на езиковите структури с идеологията или светогледа без да се отчете контекста на употреба, е проблематично и е основа за критики към подхода. Подобно уточнение е важно, за да не се стигне до несъстоятелната хипотеза, че конкретна езикова единица винаги ще генерира точно определено значение. Затова е необходимо да се вземе под внимание контекстът на употреба.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Казаното по-горе насочва към извода, че в лингвокултурологичното изследване на текстове може да се приложи широка гама от неспецифични методи и средства, принадлежащи към различни методологически лингвистични рамки. Така например, моделът на Лабов и Уалетцки бе апробиран в моя по-ранна работа, „Културемите в „Джак и бобеното зърно“ – комбиниран синтактично-културематичен подход“, в съчетание с културемния анализ, приложени към лингвокултурно изследване на приказен текст (Георгиева, 2016). Стана ясно, че съчетаването на двата методологически инструмента притежава потенциал за осъществяването на анализа.

Като цяло, оценъчната функция на езика има многомерно и многопланово проявление и независимо дали се изследват единици на ниво лексикална система или светоглед/идеология на ниво дискурс, нейното проявление е свързано с междуличностните взаимоотношения и дотолкова, доколкото се отчита влиянието на контекста, може да се свърже с набор от определени езикови средства. Това позволява в подобни изследвания да се обръща внимание на последователният стилистичен избор, който правят говорещите или пишещите, тъй като той се свързва с конкретни начини за отразяване на натрупания опит, т.е. с различни възгледи за света и с различна идеология. От това следва, че значението на езиковите структури в литературата може да се разглежда като функция на връзката между текстовата структура и социалните, институционални и идеологически условия на нейното производство и приемане.

REFERENCES

- Fowler, R., 1986. *Linguistic Criticism*. Oxford: OUP.
- Glaz, A., 2021. *Linguistic worldview(s): Approaches and applications*. London and New York: Routledge.
- Halliday, M., 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.

Hasan, R., 2009. *Semantic variation: Meaning in society and sociolinguistics*. London: Equinox.

Hunston, S., 2011. *Corpus Approaches to Evaluation*. New York: Routledge.

Simpson, P., 1993. *Language, Ideology and Point of View*. London and New York: Routledge.

Stubbs, M., 1996. *Text and Corpus Analysis*. Oxford: Blackwell.

Underhill, J., 2009. *Humboldt, worldview and language*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

VanDijk, T., 2005. *Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Approach*. University: Pompeu Fabra University.

Георгиева, Е., 2016. *Културемите в „Джак и бобеното зърно“ – комбинирансинтактично - културематичен подход*. Русе, ИК на РУ.

Георгиева, Е., 2022. *Лингвокултурно изследване на английски приказни наративи. Дисертация за присъждане на образователна степен "доктор"*. Русе: ИК на РУ.